

Момчил МЛАДЕНОВ

България, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България

ЗАВЛАДЯВАНЕТО НА ГАЛИПОЛИ ОТ ОСМАНЦИТЕ И ПОЛИТИКАТА НА ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР ПРЕЗ 1354–1355 ГОДИНА

Momchil MLADENOV

Bulgaria, “St Cyril and St Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

THE CONQUEST OF GALIPOLI BY THE OTTOMANS AND THE POLICY OF TSAR IVAN ALEXANDER IN 1354–1355

The article focused on the information of the Venetian Ambassador in Constantinople, Marko Veniero from August 6, 1354. According to the Venetian diplomat in Byzantine society considered ideas for the transmission of the Empire to Venice, Serbian state, or Hungary. The question is why Bulgaria is not mentioned in these plans. This is due to the lower possibilities of the Bulgarian state compared to the others. The author accepts that at the same time Emperor John Cantacuzine concluded a treaty with the Ottomans. By this document, Byzantium recognizes the loss of Gallipoli. A new period comes with the assumption of power by John V Paleologus (end of 1354). In the summer of 1355 was signed a Bulgarian-Byzantine treaty. According to the document, was created, a common front against the Ottomans. In December 1355, the Emperor turned to the Papacy with a request for help. This means that he does not rely only on the contract with the Bulgarian ruler. The Emperor is ready to abdicate in favor of his son, Andronik, who is now the son-in-law of the Bulgarian Tsar. This is what Tsar Ivan Alexander expects, but his plans fail. This is the main reason he does not fight the Ottomans.

Keywords: Ottoman conquest, Bulgaria, Byzantium, Venice, Serbia, Balkan diplomacy.

Падането на Галиполи под османска власт в началото на март 1354 г. с основание се смята за ключово събитие в балканската история през XIV век. Показателен в това отношение е отзвукът, който има съдбата на града сред самите съвременници. Като цяло реакцията на Византия и останалите сили в Средиземноморието може да се проследи сравнително отчетливо. Но за съжаление една подобна констатация не важи по адрес на Българското царство. Основната причина е добре позната на специалистите – липсата на достатъчно сведения в писмените извори. Какво е отношението на цар Иван Александър (1331–1371) към установяването на завоевателите в Галиполи; подценява ли българският владетел този факт или е разтревожен още от самото начало? Какви са конкретните планове на Търновския двор към Византия и агресорите на този етап? Това са част от въпросите, които разглеждаме в настоящите редове.

Нашата отправна точка е земетресението от 2 март 1354 г., което разрушава част от укрепителната система на Галиполи и позволява на намиращия се в близката твърдина Цимпе османски отряд да сложи ръка на града (Матанов, Михнева 1988: 11; Матанов 2016: 77; Павлов, Тютюнджиев 1995: 40; Радић 1993: 237–238). По този начин се сбъдват опасенията на император Йоан VI Кантакузин (1347–1354), който само няколко години по-рано (1351 г.) прави неуспешен опит да спечели подкрепата на България и Сърбия за финансирането на флот, натоварен с отбраната на протока при Галиполи (Cant. III: 162-166; Тютюнджиев 1992: 87). Главната причина цар Иван Александър и Стефан Душан в крайна сметка да откажат участие в този проект е подозрението им, че средствата ще бъдат насочени за други цели на византийската политика (Тютюнджиев 1992: 109–111; Гюзелев 1995: 42–43; Радић 1997: 9–12). Но на позицията на България и Сърбия ще се върнем малко по-долу.

След завладяването на Галиполи сред по-голяма част от византийския елит цари усещането за непоправима загуба и доминират песимистичните настроения. Но с присъщата си енергичност и воля император Йоан VI Кантакузин се впуска да търси различни възможности за ревизия на станалото. През лятото на 1354 г. той отива на о-в Тенедос, където се среща с престолонаследника Йоан V Палеолог. Двамата се опитват да постигнат консенсус и стабилност пред лицето на разразяващата се катастрофа на Галиполския полуостров. Сред събитията от тези месеци изпъква намерението на василевса да се срещне лично с османския емир Орхан и да предложи откуп за освобождението на града. Изглежда на този етап императорът и приближените му не очакват помощ от външна сила, а скромния ресурс, с който разполагат, им отрежда само ролята на молители пред емира. Последният е решен да не изпуска благоприятното за него стечение на обстоятелствата и отказва да преговаря с ромеите, позовавайки се на влошеното си здравословно състояние. Така поне е представен въпросният епизод в мемоарите на самия Йоан Кантакузин (Cant. III: 279-281). Но сведенията на други извори позволяват да се вдигне още малко завесата около същата дипломатическа инициатива. Показателни са думите на Никифор Григора, че османските военни части са оставени в града от самия Кантакузин (Greg. III: 225; Матанов, Михнева 1989: 36). Допълнителни данни се съдържат в известните „Записки на йеничарина“ на Константин Михайлович и т. нар. „Българска анонимна хроника“. Наистина въпросните текстове трудно могат да се окачествят като първостепенни източници, но все пак те имат стойност, поради алтернативната гледна точка, която дават спрямо спомените на императора-писател. И в двата източника се твърди, че Кантакузин подписва споразумение с османците, по силата на което им отстъпва Галиполи, а те са задължават да не разширяват владенията си за сметка на империята (Документи 1993: 84–85; Тютюнджиев 1992: 88). Според нас тези сведения заслужават повишено внимание. Явно в чисто пропаганден план Кантакузин се опитва да

внуши, че постига ограничаване на османската инвазия, въпреки че основания за подобен оптимизъм липсват. Дали самият василевс също вярва, че апетитите на неговите доскоросни съюзници в гражданската война спират дотук, остава неясно.

Дали за България и Сърбия падането на Галиполи е „гореща новина“? Както казахме, настроенията в Търновския царски двор остават неизвестни. И преди това българските области са обект на турски нападения, чиято хронологията и обхват не се поддават на прецизно изясняване (Божилов, Гюзелев 1999: 632, бел. 58). По всичко личи обаче, че те не провокират особена тревога в обкръжението на Иван Александър, сред което доминира тезата, че османците представляват временен фактор на Балканите. По същото време Сърбия започва преговори с папството, на което разчита, че ще обуздае агресивните планове на Унгария (Радић 1993: 263). Следователно, през лятото на 1354 г. вниманието на най-силната южнославянска държава и нейният владетел, Стефан Душан, е насочено преди всичко на Запад и съдбата на Галиполи се поставя на втори план.

Когато говорим за положението в Византия непосредствено след загубата на Галиполи, е необходимо да акцентираме върху писмото на венецианския посланик в Константинопол, Матео Вениер, до дожа Андрея Дандоло от 6 август 1354 г. От него разбираме, че сред част от византийския елит се разпространява идеята империята да бъде погълната от Венеция, Сърбия или Унгария. Планът е породен от опасенията, че дните на ромейската държава са преброени и тя скоро ще стане жертва на османците или на генуезците (Ljubij 1872: 266; Ђурић 1984: 15; Острогорски 1998: 670). В действителност сред заинтересованите страни само републиката на Св. Марко и Лигурийският град разполагат с необходимия ресурс и възможности, за да поемат управлението на остатъците от ромейската територия. Но противоречията между тях нямат край и провокират своеобразен паритет, който няма продуктивни измерения за спасяването на Балканите. Присъствието на Сърбия в разглеждания документ изглежда е логично следствие от намеренията на Стефан Душан да завладее възможно най-голям процент византийски земи. Включването на Унгария в списъка на потенциалните наследници на империята вероятно се дължи на нарастващото значение на тази католическа страна в балканските дела през XIV век. Да не забравяме, че малко по-късно василевсът лично посещава маджарската столица в търсенето на помощ срещу османците (Halecki 1972 pass.). Това, на което ни се иска да обърнем специално внимание, е, че в документа на венецианския дипломат сред изброените страни отсъства Българското царство. Констатация, която изглежда малко странно, ако имаме предвид, че по същото време българската държава се радва на стабилност и престиж (Овчаров 2017: 64–72). Вероятно все пак републиката на Св. Марко вижда в лицето на България второстепенна сила, неспособно да се нагърби с ролята на бранител на наследството

на Константинопол. От друга страна, не е излишно да напомним, че за българските владетели от XIII и XIV век идеята за превземането на Константинопол не се явява част от външнополитическата доктрина на страната (Николов 1995: 118–119). Констанцията, която има връзка с факта, че именно при цар Иван Александър най-пълноценно се развива идеята, че Търново се явява „нов Цариград“ и „Трети Рим“ (Каймакамова 2012: 453–484). Постулат, който се дължи на широка гама от причини. Но с оглед на настоящата тема изпъква една от тях, а именно очакването, че в най-добрия случай някоя от християнските „Велики сили“ ще сложи ръка на града, а в най-лошия – османците ще са новите господари на Босфора.

Междувременно в края на ноември 1354 г. Йоан V Палеолог влиза в Константинопол и постига споразумение с Йоан Кантакузин (Радић 1993: 242–243). Особено интересна е речта на последния пред държавния съвет, където той заявява, че империята страда най-вече от липсата на пари, надежден съюзник и силен флот (Сant. III: 295–299). От думите на василевса можем да заключим, че в самия край на 1354 г. Българското царство, наред с други заинтересовани страни, не е сред съюзниците на Константинопол. Акцентираме върху този момент, защото той представлява важно хронологическо указание за дипломатическата предистория на българо-византийския договор от следващата 1355 г. Същевременно липсата на диалог с Търново лесно може да се обясни с недотам доброто отношение на Йоан Кантакузин към цар Иван Александър, който по време на византийската гражданска война от 1341–1347 г. последователно подкрепя лагера на неговите противници.

Условия за промяна назряват след абдикацията на Кантакузин, на 10 декември 1354 г. (Радић 1993: 245, бел. 1). Поемайки самостоятелно короната, Йоан V Палеолог отхвърля политическото наследство на своя предшественик и опонент. Той систематично възлага надежди на Запада, но в никакъв случай не смята, че империята трябва просто да бъде погълната от по-могъща католическа сила. А точно такива са планове на Венеция. Показателно е, че на 4 април 1355 г. дожът Марино Фалиер (1354–1355) официално заявява, че единственият изход, който вижда за разсичане на „Гордиевия възел“ на Изток, е републиката на Св. Марко до окупира ромейските земи (Острогорски 1998: 671). Положението на младия василевс се утежнява и от конфликта му с Матей Кантакузин, който през лятото на 1355 г. претендира за правото да носи владетелски знаци и привлича на своя страна османски отряди. Двубоят е кратък, но остава неприятното чувство, че малоазийските „съюзници“ са в ролята на постоянен арбитър в ромейските смутове.

Именно в тази атмосфера между Византия и Българското царство се водят преговори за сключването на съюзен договор. Трудно е да се прецени със сигурност на коя от двете страни принадлежи инициативата, но по всяка вероятност процесът е задвижен от византийската дипломация. Защо в крайна

сметка тя се насочва към цар Иван Александър? Първо, изглежда, че през 1354 г. българските земи са обект на опустошителен поход на османците (Матанов, Михнева 1989: 38). Това е достатъчен аргумент Българското царство да откликне на инициативата за съюз срещу нашествениците. Второ, от гледна точка на Константинопол съюзът с Търновския двор не включва потенциална заплаха за бъдещето на Византия, като например анексия на нейните територии, каквито измерения би имал едни договор с Венеция например. Вече отбелязахме, че Генуа и Сърбия също са в плен на подобни намерения и представляват по-скоро заплаха за Византия, отколкото гарант за нейното съхраняване. Също така, през предходните години цар Иван Александър по-трайно се обвързва с позициите на Йоан V Палеолог, което благоприятства тяхното допълнително сближение. Да не оставаме обаче с погрешно впечатление. В ромейската столица съвсем не очакват чудеса от споразумение с Търновския двор. Години по-късно, през 1366 г. воля на тези настроения дава Димитриос Кидонис. В реч от същата година известният интелектуалец заявява, че василевсът е в плен на илюзията, че ще привлече българите като съюзници срещу османците. Ораторът обаче напомня, че същевременно придворните съветници смятат договора за недостоен и несполучлив (Гюзелев 2009: 85).

Най-важните свидетелства за споразумението се четат в протокола за неговото ратифициране от страна на Светия синод на Константинополската патриаршия. Документът носи дата 17 август 1355 г. и в него се указва, че актът е скрепен с династически брак между дъщерята на българския владетел, Кираца Мария, и византийският престолонаследник, Андроник IV Палеолог. Особено важно място в текста заема внушението, че пактът е насочен срещу „неверниците“, т.е. османците (Гюзелев 1994: 174–176; Павлов, Тютюнджиев 1995: 45; Николов 2005: 69–70). Доколкото ни е известно обаче, в писмените извори липсват данни за практическото реализиране на тези намерения. Казано с други думи, до българо-византийска кампания срещу завоевателите през 50-те години на XIV век така и не се стига. Двете страни дори не използват затишието в османското напредване след 1357 г. Застоят се дължи преди всичко на кончината на старшия син на емира Орхан, Сюлейман, който до този момент е двигател на османската инвазия на Балканите. Не е за подценяване и още едно обстоятелство, а именно, че по същото време, друг син на емира, Халил, е отвлечен от пирати (Матанов, Михнева 1989: 41).

Всъщност при по-внимателен прочит на синодалното решение оставаме с впечатлението, че ромейската страна не вярва особено, че цар Иван Александър ще изпълни задълженията си по контракта. В това отношение има съвпадение с настроенията, отразени в спомената по-горе реч на Кидонис. По всяка вероятност съмненията се диктуват от поведението на търновския суверен в хода на гражданската война в империята през 40-те години на столетието (Pirivatriæ 2010: 89–99). Фактите говорят, че тогава цар Иван Александър система-

тично избягва битки с турците (айдънци и османци) и изглежда, че в очите на византийците падането на Галиполи не променя съществено тази позиция.

Броени месеци след подписването на споразумението, византийските опасения, че българският владетел ще остане пасивен наблюдател, се оправдават. Чудесен пример за това е известното послание на Йоан V Палеолог до папа Инокентий VI от 15 декември 1355 г., с което василевсът иска помощ от Запада (кораби, пехота и кавалерия) за война срещу османците. За сметка на това ромейският суверен поема задължението за период от половин година неговите поданици да приемат латинската вяра. Също така в Константинопол да бъдат открити папски школи, в една от които да постъпи синът му, Андроник, а неговият брат Мануил да се установи в папския двор (Theiner, Miklosich 187: 29–37; Halecki 1972: 32–50). Обикновено съвременните изследователи считат, че в тези редове прозира доза наивност, в която не вярва и Апостолическият престол (Матанов 1989: 16–17). Показателно е, че отговорът на папа Инокентий VI се ограничава само в рамките на дипломатическата любезност (юли 1356 г.). Ние обаче искаме да подчертаем един момент от декларацията на императора. Става въпрос за пасажа от текста, в който се обещава, че ако той не се справи с изброените уверения, е готов да абдикира в полза на сина си. Наистина не е съвсем ясно за кой син на василевса става въпрос. За Мануил или Андроник, но напоследък в литературата по проблема взните натежават в полза на втория (Радић 1993: 259, бел. 39). Следователно се разкрива реалната възможност цар Иван Александър да стане тъст не само на потенциален наследник на византийския престол, а на самия автократор на ромеите в лицето на Андроник Палеолог. Нюанс, на който традиционно не се обръща нужното внимание, а именно той е ключът към разгадаване на българската позиция при преговорите. По всяка вероятност българският суверен разчита, че при реализиране на въпросния сценарий ще получи изключително силни позиции във византийския политически живот. С основание вече е обрнато внимание, че дори самото установяване на българска принцеса (Кираца Мария) е достатъчна гаранция за повишаване влиянието на българския цар в ромейската столица (Божилов, Гюзелев 1999: 602). В светлината на горните наблюдения обаче смятаме, че плановете на цар Иван Александър са по-мощни. Потенциалната възможност неговият бъдещ зет (Андроник) да поеме короната на ромейски автократор разкрива път към качествено различно ниво на политическа тежест в града на Босфора. Но нека не бъдем разбрани погрешно. Всичко това съвсем не означава, че в търновския двор реанимират елементи от външнополитическата програма на цар Симеон I Велики. Времената и условията са съвсем различни. Все пак, отчитайки положението на България в средата на XIV век, експонираните тук замисли на Иван Александър трябва да се оценят подобаващо. Дори и само поради амбициите за силно българско лоби в Константинопол.

От всичко казано става ясно, че за цар Иван Александър разговорите за общ фронт срещу османците не представляват приоритет, а имат характер на

отвличащ ход, призван да задържи Византия в полето на контактите с Търново. В крайна сметка това представлява един от възможните отговори на дилемата защо не се стига до българо-византийска кампания срещу завоевателите. Фактът, че Йоан V Палеолог не се разделя с короната и съответно синът му Андроник трябва да чака своя „звезден час“, води до обезсмисляне на схемите, чертани от българския цар. Последния трябва да се прости с надеждата, че думата му ще има тежест във византийската столица, което води до дистанцирането му от останалите предписания на договора. Да, династическият брак между Кираца Мария и Андроник е факт, но в конкретния момент той не оправдава очакванията, които влага в него цар Иван Александър. Друг фактор, който трябва да имаме предвид при разглеждането на събитията, последвали падането на Галиполи, е смъртта на цар Стефан Душан през декември 1355 г. (Радић 1993: 262). В предходните години цар Иван Александър поддържа добри отношения със сръбския повелител и кончината му вероятно е сигнал за повишаване вниманието на Търново към областите под контрола на западните съседи. Още повече, че вдовицата на Стефан Душан, царица Елена, е сестра на българския владетел. Добре известно е, че през следващите години вече като монахиня Елисавета тя се установява в Сяр и има значително присъствие в балканската политика (Божилков 2014: 245–246).

В крайна сметка достигахме до извода, че за цар Иван Александър завладяването на Галиполи от османските турци не променя съществено неговата външнополитическа концепция. Вместо да се преориентира към активно сътрудничество с Византия на антиосманска основа, той изглежда предпочита да се придържа към дефанзивна стратегия, изразяваща се в засилена отбрана на собствената територия. Отглас от същата концепция се вижда в текста на т.нар. Ямболски надпис, в който се съобщава за издигането на отбранително съоръжение (пирг) през 1356–1357 г. Текстът посочва, че главната заслуга за строежа принадлежи на Шишман, син на Михаил, който пък е брат на самия цар Иван Александър. По-важното е, че фортификационната дейност има за цел да осигури отбраната на средновековния Ямбол от османски натиск (Овчаров 2017: 79). Впрочем, явно през 50-те години на XIV век въпросният „господин“ Шишман (племенник на царя) владее Дъбилин (дн. Ямбол) и региона под формата на апанажно владение (Тютюнджиев 1995: 370).

Поради липсата на сведения обаче множество аспекти от отбранителната държавна стратегия се губят от полезрението на съвременните автори. В края ни се иска да подчертаем, че предложените в настоящите редове виждания нямат характера на обвинение срещу Иван Александър за недалновидност и подценяване на заплахата от Мала Азия. В дадения момент неговата позиция е прагматична и се диктува от характерния за епохата политически хоризонт, а той повелява в пъстрата мозайка от балкански държави всеки да бъде срещу всеки и сам да решава проблемите си. Друг е въпросът, че големият печеливш

от тази концепция са османците, които могат със задоволство да наблюдават неизчерпаемия репертоар на задкулисните аспекти на балканската дипломация през XIV век.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Божилов, Гюзелев 1999: Божилов, Ив., В. Гюзелев. *История на средновековна България VII–XIV век*. София: Анубис, 1999. [**Bozhilov, Gyuzelev 1999:** Bozhilov, Iv., V. Gyuzelev. *Istoria na srednovekovna Balgaria VII–XIV vek*. Sofia: Anubis, 1999.]

Божилов 2014: Божилов, Ив. *Българското общество през 14 век. Структура и просопография*. Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“, 2014. [**Bozhilov, 2014:** Bozhilov, Iv. *Balgarskoto obshtestvo prez 14 vek. Struktura i prosopografiya*. Plovdiv: Fondatsiya „Balgarsko istoricheskoto nasledstvo“, 2014.]

Гюзелев 1994: Гюзелев, В. *Извори за средновековната история на България (VII–XV век) в австрийските ръкописни сборки и архиви. Т. 1. Български, други славянски и византийски извори*. София: УИ „Св. св. Климент Охридски“, 1994. [**Gyuzelev 1994:** Gyuzelev, V. *Izvori za srednovekovnata istoriya na Bulgariya (VII–XV vek) v avstriyskite rakopisni sbirki i arhivi*. T. 1. Balgarski, drugi slavyanski i vizantiyski izvori. Sofia: UI „Sv. sv. Kliment Ohridski“, 1994.]

Гюзелев 1995: Гюзелев, В. *Очерци върху историята на българския Североизток и Черноморието (края на XII – началото на XV век)*. София: Борина, 1995. [**Gyuzelev 1995:** Gyuzelev, V. *Ochertsi varhu istoriyata na balgarskiya Severoiztok i Chernomorieto (kraya na XII – nachaloto na XV vek)*. Sofia: Borina, 1995.]

Гюзелев 2009: Гюзелев, В. *Три етюда върху българския XIV век*. София: Парадигма, 2009. [**Gyuzelev 2009:** Gyuzelev, V. *Tri etyuda varhu balgarskiya XIV vek*. Sofia: Paradigma, 2009.]

Документи 1993: *Документи за политическата история на средновековна България XII–XIV век*. Съставители Ив. Лазаров, Ив. Тютюнджиев, Пл. Павлов. Велико Търново: АСТА [Dokumenti za politicheskata istoriya na srednovekovna Bulgariya XII–XIV vek. Sastaviteli Iv. Lazarov, Iv. Tyutyundzhiev, Pl. Pavlov. Veliko Tarnovo: ASTA]

Ђурић 1984: Ђурић, Ив. *Сумрак Византије (Време Јована VIII Палеолога) 1392–1448*. Београд: Народна књига, 1984. [**Ђурић 1984:** Ђурић, Iv. *Sumrak Vizantije (Vreme Jovana VIII Paleologa) 1392–1448*. Beograd: Narodna knjiga, 1984.]

Камакамова 2012: Каймакамова, М. „Търново – нов Цариград“: „Трети Рим“ през XIII–XIV век. // *Bulgaria Medievalis*, vol. 3. Ed. V. Gyuzelev, V. Trpkova-Zaimova, K. Nenov, Sofia: Bulgarian Historical Heritage Foundation, 2012, pp. 453–484. [**Kaymakamova 2012:** Kaymakamova, M. „Tarnovo – nov Tsarigrad“: „Treti Rim“ prez XIII–XIV vek. // *Bulgaria Medievalis*, vol. 3. Ed. V. Gyuzelev, V. Trpkova-Zaimova, K. Nenov, Sofia: Bulgarian Historical Heritage Foundation, 2012, pp. 453–484.]

Матанов 1989: Матанов, Хр. Кръстоносната идея в първия етап от османското завоевание (1332–1402) // *Балканистика*, Т. 3, 1989, 5–32. [**Matanov 1989:** Matanov, Hr. *Krastonosnata ideya v parviya etap ot osmanskoto zavoevanie (1332–1402)* // *Balkanistika*, T. 3, 1989, 5–32.]

Матанов, Михнева 1989: Матанов, Хр., Р. Михнева. *От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие 1354–1571 г.* София: Наука и изкуство,

1989. [Matanov, Mihneva 1989: Matanov, Hr., R. Mihneva. Ot Galipoli do Lepanto. Balkanite, Evropa i osmanskoto nashestvie 1354–1571 g. Sofia: Nauka i izkustvo, 1989]

Матанов 2016: Матанов, Хр. *Залезът на средновековна България*. София: Изток-Запад, 2016. [Matanov 2016: Matanov, Hr. Zalezat na srednovekovna Bulgaria. Sofia: Iztok-Zapad, 2016.]

Николов 1995: Николов, Г. Н. Имперската алтернатива в политическия живот на Българското царство през XIII – XIV век. // *Личността в историческата развитие. Алтернативата в историята*. София, 1995, 104–129. [Nikolov 1995: Nikolov, G. N. Imperskata alternativa v politicheskiya zhivot na Balgarskoto tsarstvo prez XIII – XIV vek. / / Lichnostta v istoricheskata razvitie. Alternativata v istoriyata. Sofia, 1995, 104–129.]

Николов 2005: Николов, Г. Н. Българска принцеса в Цариградска тъмница // *Palaeobulgarica*, XXIX, 2, 2005, 65–84. [Nikolov 2005: Nikolov, G. N. Balgarska printsesa v Tsarigradska tamnitsa // Palaeobulgarica, NNPN, 2, 2005, 65–84]

Овчаров 2017: Овчаров, Н. *Цар Иван Александър Асен. Миротворецът*. София-Велико Търново: Фабер, 2017. [Ovcharov 2017: Ovcharov, N. Tsar Ivan Aleksandar Asen. Mirotvoretsat. Sofia-Veliko Tarnovo: Faber, 2017.]

Острогорски 1998: Острогорски, Г. *История на византийската държава*. София: Прозорец, 1998. [Ostrogorski 1998: Ostrogorski, G. Istoriya na vizantiyskata darzhava. Sofia: Prozorets. 1998]

Павлов, Тютюнджиев 1995: Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев. *Българите и османското завоевание (краят на XIII – средата на XV век)*. Велико Търново: Слово, 1995. [Pavlov, Tyutyundzhiev 1995: Pavlov, Pl., Iv. Tyutyundzhiev. Balgarite i osmanskoto zavoevanie (krayat na XIII – sredata na XV vek). Veliko Tarnovo: Slovo, 1995.]

Радић 1993: Радић, Р. *Време Јована V Палеолога (1332–1391)*. Београд: Византолошки институт Српске академје наука и уметности, посебна издања, књига 19. [Radić, R. Vreme Jovana V Paleologa (1332–1391). Beograd: Vizantoloshki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, posebna izdacea, koeiga 19]

Радић 1997: Радић, Р. О покушају Јована Кантакузина да склопи антитурски савез са србима и бугарима. Прилог историји менталитета јужнословенских народа у средњем веку. // *Лесновачког зборник*, XXXVII, Лесковац, с. 9–12. [Radi, R. O pokushaju Jovana Kantakuzina da sklopi antiturski savez sa srbima i bugarima. Prilog istoriji mentaliteta juzhnoslovenskih naroda u srednem veку. // Lesnovachkog zbornik, XXXVII, Leskovats, s. 9–12.]

Тютюнджиев 1992: Тютюнджиев, Ив. *Българската анонимна хроника от XV век*. Велико Търново: Елпис. [Tyutyundzhiev, Iv. Balgarskata anonimna hronika ot XV vek. Veliko Tarnovo: Elpis.]

Тютюнджиев 1995: Тютюнджиев, Ив. Ямболският надпис от 1356/1357 г. и политическите събития в България от средата на XIV век. // *Палеобалканистика и старобългаристика. Първи есенни четения „Професор Иван Гълъбов“*. Отговорен редактор. К. Попконстантинов. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 367–372. [Tyutyundzhiev, Iv. Yambolskiyat nadpis ot 1356/1357 g. i politichesките sabitia v Bulgaria ot sredata na XIV vek. // Paleobalkanistika i starobalgaristika. Parvi esenni chetenia „Profesor Ivan Galabov“. Otgovoren redaktor. K. Popkonstantinov. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, s. 367–372.]

Cant.: Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum III, ed. L. Schopen. Bonnae, 1832.

Greg.: Nicephori Gregorae Byzantina Historia, ed. L. Schopen, I. Bekker, III, Bonnae, 1852.

Halecki 1972: Halecki, O. *Un Empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'Empire d'Orient, 1355–1375*. Warszawa, 1930, London: Variorum Reprints.

Ljubić 1872: Ljubić, Š. *Listine o odnošajih između Južnogo Slavenstva i Mletačke Republike*, III. Zagreb.

Pirivatrić 2010: Pirivatrić, S. Partitio Romaniae and Partitio Imperii. Stefan Dušan and Ivan Alexander in the Byzantine Civil War of 1341–1354. // Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, Т. 95 (14). София, 89–99.

Theiner, Miklosich 1872: Theiner, A., Fr. Miklosich. *Monumenta spektantia ad unionem ecclesiarum Graecae et Romanae*, Vindobonae.